

ЄПИСКОП КИРИЛО ТЕРЛЕЦЬКИЙ: РОДОВІД І ПОЧАТОК ДУХОВНОЇ КАР'ЄРИ

Особа Кирила Терлецького відома передовсім тим, що він був одним із головних ініціаторів і лідерів Берестейської унії. Відтак, про нього писали практично всі історики церкви XIX – XX ст. Проте лише завдяки працям М.Іванішева та О.Левицького, які досліджували постать спеціально, можемо говорити про певний поступ в історіографії. Одразу зауважимо, що заангажованість єпископа в унійну справу (а також різноманітні її відтінки) настільки притупили увагу дослідників, що вони навіть неохоче згадують ту обставину, що луцький і острозький єпископ був екзархом Київської митрополії і тривалий час мав вирішальний вплив на долю українсько-білоруського християнства.

1858 р. М.Іванішев опублікував статтю “Свідчення про початок унії”¹, яка через рік вийшла як передмова до першого тому нового джерельно-документального видання Київської археографічної комісії². Дослідник, який готував до друку актові документи волинських судів, добре орієнтувався в ситуації і заклав документальні основи вивчення біографії Кирила Терлецького. Його публікація може вважатися також підставовою добіркою документальних свідчень про Луцько-Острозьку єпархію в часи урядування Терлецького. Вивчення судових процесів за участю єпископа не дозволило авторові замовчати негативні сторінки з його життя та діяльності, проте, в підсумку, історик дав достатньо виважену характеристику ієрархові. Так, наприклад, він уважав, що владики цілком законно “збирав” маєтки своєї кафедри, розбазарені перед тим його попередником, виправдовував його боротьбу з луцьким старостою О.Семашком та ін. Щодо кримінальних справ проти Кирила, то він цілком справедливо зауважив, що жодна з них не була доведена до вироку. М.Іванішев відстежив основні моменти участі Терлецького в унійній справі, вперше з’ясував обставини справи “бланкетів” та ін.

Великий біографічний нарис присвятив Кирилові Терлецькому інший київський історик О.Левицький³. З’ясувавши цікаві моменти походження шляхетського роду Терлецьких та його можливу освіту, дослідник, проте, відійшов від свого попередника. Відтак, досліджувана постать ієрарха була наділена новими характеристиками. Отже, за О.Левицьким, луцький єпископ керувався майже без винятку мотивами власного збагачення, був безумовним “владикою-здирником”, індеферентним в релігійному відношенні, малоосвіченим, мав “погану” репутацію в суспільстві, не мав жодного авторитету серед мирян та духовенства, унійною ідеєю перейнявся винятково з користолюбства та бажання вислужитися перед польським урядом і тим покращити своє особисте становище⁴. Врешті, Кирилові Терлецькому було винесено ще суворіший вирок: він був “у всіх відношеннях найнедостойнішим пастирем і людиною невисокої моральності”⁵. Як видається, саме О.Левицький започаткував гіперкритичний підхід до оцінки єпископа в українській історіографії, не переймаючись питаннями його архієрейської діяльності.

Схожі тенденції бачимо в російській історіографії. Наприклад, М.Коялович, який першим з істориків унії подав цілісну картину унійного процесу, показав лідерство

у ньому Кирила Терлецького та Іпатія Потія. Зрозуміло, що з позицій офіційного православ'я Кирило Терлецький виконував роль інтригана, який сфальсифікував підписи єпископату, і, таким чином, прискорив унійну справу. Цікаво, що М.Коялович першим в історіографії атрибутував ряд унійних документів, причому авторство першої унійної грамоти 1591 р. беззастережно віддав луцькому єпископові. Доволі аргументовано звучить і авторська мотивація переходу Кирила Терлецького в унію: дослідник наголошує на “нестерпності” його становища на Волині, викликаного переслідуванням урядовців, а також князя К.Острозького⁶. Надалі дослідники часто протиставляли Кирила Терлецького Іпатієві Потію, маючи на увазі користюлюбство першого і ревність другого. Дещо несподівано М.Коялович порівнює Терлецького з Балабаном, вважаючи їх кращими серед єпископату, що не перешкодило обом, тимчасово об'єднавшись в унійній справі, стати жорстокими ворогами.

Митр.Макарій (Булгаков) підкреслив роль єпископа як “великого відступника”, довіряючи інформації судів про злочини ієрарха, а також погоджуючись з opinією полемічної літератури⁷. Не будемо продовжувати ілюстрацію всіх відтінків згаданого підходу, застосованих істориками в минулому. Пригадаємо лише енциклопедичну статтю про Кирила Терлецького Ф.Титова, написану в тому ж річчї⁸.

Ставлення українських істориків до церковних ієрархів на початку ХХ ст. найкраще ілюструють праці М.Грушевського, якого більше цікавив загальний процес розвитку унійної справи. Не вдаючись до категоричних висновків в оцінці Кирила Терлецького, дослідник все ж довіряє в цьому плані opinії сучасників (Іван Вишенський і автор “Перестороги”). Розглядаючи питання про екзархат Кирила Терлецького, М.Грушевський не виділяє єпископа в середовищі ієрархії, не відкидаючи, назагал, відомої думки Івана Франка про те, що згадану посаду єпископ дістав через підкуп. Водночас, він висуває свою версію: пропозиція утворення екзархату вийшла від самого Кирила Терлецького⁹. Згадуючи смерть єпископа, М.Грушевський не втримався від репліки, що помер “старий грішник”¹⁰.

Іншу тенденцію демонструє польська наукова традиція. Так, уже в першій великій праці з історії Берестейської унії, яку написав римо-католицький єпископ Е.Ліковський, подана досить реалістична оцінка діяльності єпископа. Чутки про різноманітні провини Кирила Терлецького автор назвав наклепами православних. На його думку, в середовищі руського єпископату Терлецький був “наймудрішим і найревнішим”. Свою велику ревність він довів на луцькому кафедральному уряді піклуванням про добро церкви. Заставши єпархію у великій руїні, Кирило Терлецький “прибрав до своїх сильних рук духовенство, відновив кафедральну церкву, родичів Йони Красенського, які розкрадали церковне майно і оббрівували та очорнювали його, позвав до суду. Боронячи єпископські маєтки і свою добру славу, доконав своїх противників енергією і витривалістю”. Головне ж, підсумовує дослідник, Терлецький став незабаром, унаслідок цих дій, “найпопулярнішим єпископом руської людності”¹¹. В оцінці діяльності владики у післяберестейський період Е.Ліковський дотримувалася загальноприйнятої думки.

Найбільше уваги серед польських унієзнавців ХХ ст. приділив Кирилові Терлецькому О.Галецький. Так, він вважає його здібним та енергійним, хоч і не позбавленим особистих амбіцій. Відтак, дослідник виділяє Кирила Терлецького в середовищі руської ієрархії, передовсім за його ревність і здібність у душпатирстві, а також за моральність, інтелектуальність та поважні релігійні переконання¹².

Цікаво, що греко-католицька історіографія була більш обережною у своїх висновках, порівнюючи луцького єпископа з безкорисливим Іпатієм Потієм. Наприклад,

А.Великий зарахував владику до категорії визначних ієрархів, проте так і не зміг приділити йому більшу увагу¹³. Повна реабілітація Кирила Терлецького була зроблена вже в повоєнний час Йосифом Сліпим, який дав найвищу оцінку діяльності єпископа. Наведемо ці характеристики: “найздібніший і найдіяльніший серед єпископату”, він мав “найбільші заслуги для унії”; “найдіяльніша особа унійної акції”, “здібний, інтелегентний, рухливий і ревний єпископ, визнавався в ідеологічних і суспільних рухах на Заході...”. В луцькій та острозькій єпархії запровадив лад між духовенством, зміцнив кафедру та її маєтки, мав авторитет у князя К.Острозького¹⁴.

Досить виважену, хоч і небагатослівну характеристику владиці Кирилові дав Б.Гудзяк, вважаючи його яскравою особистістю, освіченим та бувалим¹⁵. Навпаки, ім'я єпископа частіше трапляється на сторінках монографії М.Дмитрієва (наприклад, добре висвітлено питання про участь єпископа в різноманітних конфліктах на шляху до Берестя), проте дослідник майже не характеризує його погляди на унію, з огляду на те, що збереглося лише кілька документів, які уклав сам єпископ. Короткий огляд біографії владики, викладений наприкінці книги, дуже нагадує памфлет у дусі О.Левицького¹⁶.

Сучасна історіографія історії української церкви практично не цікавиться глибокими аспектами діяльності ієрархів доби Берестейської унії (можливо, виняток становить митрополит Михайло Рагоза та володимирський єпископ Іпатій Потій), тому невелика публікація волинського філософа П.Кралука про Кирила Терлецького може розглядатися як заклик до перегляду застарілих концепцій (зрозуміло, що фактографічна підстава цієї публікації бажає бути набагато кращою)¹⁷.

Підсумовуючи історіографію проблеми, зауважимо, що досі не написано спеціальної вичерпної праці про єпископа, яка б задовільнила сучасні підходи в науці. Передовсім, дослідники майже не зачіпали його душпастирської та архіпастирської діяльності, окремі періоди в біографії ієрарха насвітлені дуже фрагментарно (особливо початковий період на пінській кафедрі та поберестейський). У цій статті ставимо собі за мету ліквідувати згадану лакуну в історіографії, причому виходимо із засади, що ієрархія Київської митрополії в XVI – на початку XVII ст. являла собою, разом із чорним та білим духовенством, досить велику і вагомую соціальну верству. Враховуючи соціальне походження єпископату, який майже без винятку формувався зі шляхетського стану, наполягаємо на тому, що він становив одну із важливих категорій еліти тогочасного суспільства. Слід також мати на увазі, що в умовах бездержавності чи не єдиними національними органами влади на місцях, які можна вважати до певної міри незалежними, були духовні уряди: єпископські, намісницькі, парафіяльні, монастирські. У правовому плані вони підлягали юрисдикції польської держави, яка володіла верховним правом патронату над ними, проте в своїй діяльності залишалися незалежними (канонічно вони підпорядковувались юрисдикції Київського митрополита).

Час і місце народження Кирила Семеновича Терлецького невідомі, проте його походження з'ясовується докладніше. Терлецькі були дрібним шляхетським родом гербу Сас на Перемишльщині і походили з села Терло над р. Стрвяж (Старосамбірщина, поблизу Хирова і Старої Солі). Початкову історію роду відстежив Л.Виростек, який помітив, що відомості про їх маєток Терло не знайшли широкого відображення в актах земських і гродських судів, відтак, начебто, рід не брав участі в загальних проявах чи родинних зв'язках зем'янського життя краю¹⁸. Проте дослідник не взяв до уваги тієї обставини, що в Терлі знаходився значний релігійний осередок з церквою та монастирем, фундацію яких отримали Терлецькі. У літературі висловлювалась

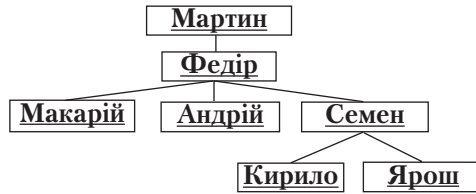
думка, що наявність в найближчих околицях Самбора згромадження монастирів та єпископських маєтків, серед яких фігурує й Терло, є одним із важливих свідчень на користь існування на початку XV ст. Самбірської єпархії¹⁹. Мабуть, не випадково в роду Терлецьких з'явилося чимало духовних осіб.

Найдавнішою писемною згадкою про село та рід є на сьогодні привілей Володислава II від 28 квітня 1415 р., який підтверджував священику Михайлові і його нащадкам спадкове право на володіння землями і повинностями у Терлі, що належали храмові Різдва Богородиці та Терлівському монастиреві і були їм подаровані князем Левом²⁰. На початку XVI ст. виділяється Сенько з Терла, який 1507 р. домігся підтвердження привілею 1415 р.²¹ Вже 1508 р. Сенько отримав церковну маєтність у Дрогобичі²², започаткувавши в місті спадковий рід священиків Терлецьких, які посідали уряд в головній святині міста – церкві Св.Юрія²³. Терлецькі володіли також частинами сіл Лібухова, Росохи і Свино²⁴. Крім того, їм належала частина маєтку в Топільниці. Цікаво, що в XIX ст. ще зберігався пом'яник “топільницької” гілки роду, описаний З.Стжетельською-Грінберговою²⁵.

У XVI ст. рід Терлецьких розростається – відповідно, розширюється його участь в церковно-релігійних справах. Так, 1528-1549 рр. перемишльську православну кафедру посідав Лаврентій Терлецький. Більшість дослідників вважає також, що й Кирило Терлецький – пінський і луцький єпископ останньої третини XVI – початку XVII ст. походив своїм корінням з Терла. У зв'язку з тим, що момент переїзду Терлецьких на Пінщину документально не підтверджений, в літературі робилися спроби довести, що Терлецькі були пінськими “обивателями”. Так, наприклад, упорядники III-го тому “АЗР” писали, що в актах Литовської метрики трапляються інші особи, які мали таке ж прізвище (наприклад, Афанасій Терлецький, архімандрит Лещинського монастиря, який 1588 р. посів Полоцьке архієпископство)²⁶.

Безпосередні свідчення про походження пінської гілки роду з Перемишльщини, в тому числі й Кирила, знаходяться в судових актах, на які багата діяльність єпископа на луцькій кафедрі. 14.01.1593 р. Василь Григорович Терлецький, очевидно, двоюрідний брат Кирила, зробив дарчий запис своєму синові Михайлу, в якому засвідчив походження роду з Терла. Він передавав йому в спадок свої частини в Терлі, Лібухові, Росохах і Свиному на Перемишльщині²⁷. При цьому дарувальник висловив повагу до авторитету “старшого въ доме нашомъ, кривного и повинного брата моего, его милости, отцьца Кирила Терлецкого, єпископа Луцкого и Острозского”²⁸. Рідним братом Кирила був Ярош Семенович Терлецький, ім'я якого згадується в багатьох судових актах, передовсім – в усіх заповітах Кирила.

Віднайдення в актах перемишльського гродського суду джерела, датованого 3.05.1581 р., проливає додаткове світло на походження роду Терлецьких²⁹. Отже, представники роду (Яцько Кардаш, Василь Юрович та ін., всього – 10 осіб) засвідчили в суді своє походження. Протопластом роду названо Мартина Терлецького, який, за іншим джерелом, фіксується в акті 20.05.1516 р.³⁰ На жаль, незрозумілою є причина внесення до гродських актів свідчень про походження роду (можливо, саме цей документ згадується в реєстрі цінних документів єпископа від 4 травня 1596 р., записаний до Литовської метрики: “выпись зъ кгроду Премыского сознанья повинности ихъ кривное съ поприсяженьемъ на врьдѣ”³¹). Родовід, згідно з актом 1581 р. та іншими відомими джерелами, виглядає так:

Згадане джерело (1581 р.) повідомляє, що колись Мартин Терлецький, прадід \Яроша Семеновича (рідного брата Кирила), продав свою частину маєтку родичам. Відтак, Терлецькі з'явилися на Пінщині, де “бавилися службою Речі Посполитій” і “там здобули маєтності і посілості”, що зафіксувалося в пам'яті нащадків, які 1581р. звернулися до Перемишльського суду. На жаль, брат Яроша Кирило в джерелі навіть не згадується, як не згадуються й інші видатні представники роду (наприклад, перемишльський владика Лаврентій). Це може пояснюватись не відомими нам обставинами появи документа, а також стосунками між Кирилом і його родичами в 1581 р.

Розгалуження роду відбулося також у декількох інших напрямках. 1596 р. в актах Холмщини фіксується війський Феодор з Терла Терлецький, батько майбутнього холмського єпископа Методія Терлецького (1630-1649)³². У літературі відомий також Теодозій Терлецький – чернець Унівського монастиря (1589 р.), його ігумен (1590 – 1597 рр.) та економ (1606 р.), знову чернець (1611 р.)³³. У 1629 і 1630 рр. Терлецькі з'являються на Брацлавщині, де володіють частинами сіл Огійовці і Степанівці³⁴.

Оскільки питання про час переїзду Терлецьких на Пінщину залишається нез'ясованим, зробимо таке припущення. Найвірогідніше, першим переїхав згаданий Мартин: це сталося на початку XVI ст. Про батька майбутнього ієрарха Семена Терлецького відомості не фіксуються, проте нещодавно з'явилася інформація про те, що писарем кількох книг литовської метрики (1585-1589, 1589-1594, 1589-1598 і 1589-1614 рр.) був Семен (Symeon) Терлецький³⁵ (він підпорядковувався підканцлерові Габриєлеві Войні). Не виключено, що йдеться про батька Кирила. У книзі за 1585-1589 рр. згадується ще один писар – Григорій Терлецький (писарь его милости канцелярийский)³⁶, який у 1608 р. фіксується як пінський підстолий³⁷. Ще одна цікава інформація про рід на Литві: жовтнем 1569 р. датується лист Смоленському воєводі Василю Тишкевичу про ввід Яна Терлецького у володіння сільцем Особовичі Пінської волості³⁸, що дає уявлення про володіння Терлецьких (можливо, ідеться про племінника єпископа Івана, сина брата Яроша). Кирилові Терлецькому на Пінщині належали: села Гридковичі і Дубая, міста Мосаль і Річиця³⁹. За тестаментом Кирила Терлецького від 2.04.1607 р., йому належали в Берестейському і Пінському повітах двір і село Дубая, двір і село Корсуні, двір і село Гридковичі, село Річиця, село Тевковичі, село Мотоли, його братові Ярошу – Пірковичі і Річиця⁴⁰. У першій третині XVII ст. Андрій і Юрій Терлецькі володіли Річицею (дані на 1630 р.), причому, Андрій Терлецький обіймав посаду пінського стольника і підстарости (1630, 1646 рр.)⁴¹.

Кирило Терлецький мав дочку Ганну, яка вийшла заміж за шляхтича з Пінщини Івана Федоровича Велятицького, пінського земського писаря⁴². Цікаво, що, крім близьких родичів, наприклад, брата Яроша⁴³ (21.09.1595 р. Ярош вступив у володіння орендованих ним маєтків луцької єпархії – м.Рожище з присілками⁴⁴) і його дружини Марії Турівни (Марини Богухвалівни), їх сина Івана⁴⁵ та п'ятьох дочок⁴⁶, у Луцьку Кирила Терлецького оточували земляки з Перемишльщини і Пінщини, яких він прийняв на службу. Так, 14.01.1593 р. до луцьких гродських книг була внесена дарча Василя Григоровича

Терлецького (“стриєчний”, тобто двоюрідний брат Кирила) синові Михайлу на частини сіл в Терлі, Лібухові, Свиному і Росохах Перемишльського повіту, за підписом і печаткою єпископа Кирила Терлецького⁴⁷. Як уважає О.Левицький, Василь Терлецький був одним із управителів маєтків луцької кафедри⁴⁸. 3.01.1600 р. у луцькому гродському суді скаржився обиватель Перемишльського повіту шляхтич Іван Терлецький, який ще 1593 р. був запрошений Кирилом і Ярошем на службу до єпископського двору⁴⁹. Він скаржився на заборгованість в оплаті праці. З репротестації Кирила Терлецького видно, що Іван, збіднілий на батьківщині, урядовав церковним маєтком луцької кафедри Теремне⁵⁰. Тут же згадується про “стрийову” Кирила п.Андрієву Терлецьку (дружина дядька Андрія?), яка померла в Пінську⁵¹. 1.07.1600 р. Іван Терлецький відкликав свою скаргу на владу Кирила⁵². У повторній заяві на відкликання скарги, з дозволом на це короля, наголошено на родинних зв'язках Івана і Кирила Терлецьких: “ве крви повиньнымъ и зъ давныхъ часовъ старожитный фамилии зъ одного дому, гербу и тытулу уживаючи съ продковъ своихъ”⁵³. У скарзі єпископа від 31.05.1591 р. згадується його служебник Прокіп Терлецький, який управляв Фалимичами⁵⁴.

Цей сюжет завершуємо тим, що і після Кирила рід продовжував давати церкві видатних представників, а також рядових священиків. За свідченням З.Стжетельської-Грінбергової, в ХІХ ст. церква в Терлі знаходилася на тому місці, де колись на дубі з'явилася Божа Матір (пень того дерева знаходився під вітварем). Досить символічною виглядає і інша обставина: печатка місцевої громади мала зображення трьох церков/бань⁵⁵. Прикметно також, що на печатці Кирила Терлецького вживався, крім гербу Сас, герб Корчак⁵⁶. Крім згаданого Лаврентія, перемишльським владикою був Антоній Терлецький (1662-1669), полоцьким архієпископом Афанасій Терлецький (1588-1592), архімандритом віленського монастиря Св.Трійці Венедикт Терлецький (1661)⁵⁷. Свідчення архівного джерела про те, що до роду належав пінський єпископ Макарій⁵⁸ (очевидно, йдеться про уряд 1552-1558 рр.), викликає зацікавлення і, звичайно, потребує додаткової аргументації.

Початок “активної” біографії Кирила пов'язаний безпосередньо з актом надання йому пінського владцтва. Т.Кемпа висловлює думку, що з 1573 р. князь К.Острозький здобув вплив на обсадження місцевої кафедри⁵⁹, а отже, спричинився до номінації⁶⁰. Існує неперевірене свідчення про службу Кирила писарем у литовського скарбника Миколая Тризни⁶¹. Отже, 8.07.1576 р. Стефан Баторій надав протопопові м.Пінська, священикові замкової церкви Св.Дмитрія Кирилові Семеновичу Терлецькому Пінську і Турівську єпархію, по смерті єпископа Макарія Євлашевського⁶². Цікаво, що в привілеї загально згадується участь у номінації “панів рад” ВКЛ⁶³, а також самого Кирила, який “билъ чоломъ”, щоб надання не було тимчасовим (до приїзду в край короля), а довічним, що й підтверджувалося даним привілеєм. Підкреслена також гідність номіната: він був чоловіком “цнотливим”, “статечним” у духовних справах, “въ письмъ святомъ” навченим. У документі згадується також лист короля до митрополита Іони. Грамота цікава також вимогами вищої державної влади Речі Посполитої до владцтва. Отже, новопоставлений владика зобов'язувався ставити/висвячувати духовних осіб, здійснювати над ними належне урядування, пильно стежити за набоженством “во всякихъ справахъ духовныхъ” і “богомольствомъ” у церквах єпархії. Йому дозволялося “вживати” церковні маєтності як у Пінську і Турові, так і у всіх інших парафіях єпархії на “свою” користь. Щоправда, дослідники стверджують, що маєтки місцевої кафедри були нечисленними.

Про канонічність номінації та хіротонії Кирила Терлецького свідчення не збереглися. Існує припущення, що він овдовів. У зв'язку з тим, що нічого не відомо про обставини його життя до номінації, припускаємо, що попередньо він належав до білого духовенства, то ж, ставши єпископом, імені не змінив. Від шлюбу мав доньку Анну, яка вийшла заміж за волинського шляхтича Івана Велятицького. На нашу думку, припущення О.Левицького про те, що пінська кафедра дісталася Кирилові Терлецькому у звичайний спосіб, тобто через підкуп⁶⁴, не знаходить джерельного підтвердження.

На пінській кафедрі Кирило Терлецький перебував 9 років. Про цей період його духовної кар'єри збереглося обмаль інформації. Проте вона досить красномовна. 21.02.1578 р. Ст.Баторій видав привілей, за поданням Кирила, про невтручання світської влади в справи церковного управління єпархії⁶⁵. 20.07.1582 р. король повернув єпископові церковну вотчину Неньковичі, привласнену зем'янином М.Тенюкою (справа розглядалася перед тим у місцевому земському суді), з підтвердженням прав єпископа на маєток⁶⁶. 27.08.1582 р. владика вніс скаргу до берестейських гродських книг на пінського підстаросту князя Лева Войну Воронецького, який пограбував церкву Святого Духа в Пінську⁶⁷. У 1584 р. ієрей скаржився королеві на утиски пінських гродських урядників, які судили священників цивільним судом, ув'язнювали їх у замок та ін. Утискувалися й міщани, піддані кафедрі: їм не дозволялося торгувати на ринку. 31.07.1584 р. король наказав старості Янушеві Збаразькому припинити згадані утиски⁶⁸. 25.02.1585 р. єпископ Кирило домігся королівського підтвердження давніх прав пінських єпископів на безмитну торгівлю церковних вотчинних людей⁶⁹. В останній рік урядування в Пінську владика встиг ще раз поскаржитися на старосту князя Януша Збаразького. У привілеї короля від 11.03.1586 р. говорилося про різні утиски пінським церквам, гвалтовний наїзд та пограбування церкви Св.Духа. У другому позові він скаржився на старосту за несплату доходів з місцевого мита на соборну та інші кафедральні церкви (при цьому згадувався давній привілей польських королів)⁷⁰. Тут також уміщена досить цінна інформація про те, що саме владика Кирило збудував церкву Св.Духа на ділянці єврея Мошка Абрамовича, якого він вихрестив. Унаслідок цього вихрест фундував свій ґрунт і будинок на церкву “на вічні часи”⁷¹. Можна припустити також, що за протекцією Кирила його дядько Афанасій Терлецький (в миру Андрей) 1584 р. став архімандритом Лещинського монастиря під Пінськом, а 1588 р. обійняв Полоцьку архієпархію⁷².

У 80-х рр. Київська митрополія потрапила в орбіту східних і західних впливів, стала об'єктом пильної уваги Константинополя та Риму. На початку десятиліття на Русь вирушили емісари патріархату протосинкел Никифор і архімандрит Діонісій, які з Ясс передали листи патріарха Єремії II. Знаменно, що 28.04.1583 р. датований лист до пінського і турівського єпископа Кирила Терлецького, підписаний патріаршим протосинкелом Никифором і екзархом Східної церкви архімандритом Діонісієм. Оpubліковане ще І.Малишевським⁷³, джерело давно відоме дослідникам⁷⁴. Прикметно, що послання до Кирила Терлецького було опубліковане в Острозі 1598 р. у складі “Книжиці”. Водночас, послання були відправлені до князя К.Острозького, до митрополита Онисифора, до православних мешканців Західної Русі. Як бачимо, в цьому “ієрархічному” ряду Кирило Терлецький посідає почесне місце. Представники патріархату величаво назвали “кир” Кирила “пречестним и предобрим”, а підвладний йому клір – “христоименитим”. Не змігши дістатися Русі через татарську небезпеку, екзархи повідомили про мету своєї місії: “созрения ради церковных преданий” і “обличения” хвилювань від супротивних церков. Відтак, вони просили єпископа прийняти спудея

Теодора, який мав відвідати і митрополита та інших єпископів, а також з'ясувати стосунки православних з протестантами. Останнє завдання є найбільш цікавим: Теодор мав з'ясувати попит на конкретну східну церковну літературу (“елика потреба есть церковныхъ преданий”). Крім того, йому (спудееві) слід було надати допомогу “въ помощь учения и книгъ купования внешнихъ любомудръцовъ учений теологовъ”, на користь усіх. Отже, на сході цікавилися книжністю Русі. Навпаки, книги згаданого контексту міг би передати незабаром патріарх. До них зможуть “причаститися” молоді і теологи, з метою відпору єретикам. Наприкінці єпископові рекомендувалося прилучитися до згаданої справи “во сию богоизбранъную ползу”, заради благодаті та милості Господа, під благословенням і молитвою вселенського патріарха.

Наведений матеріал ілюструє перший період архіпастирської діяльності та життя Кирилла Терлецького. На нашу думку, в цей час він мало чим відрізнявся від інших ієрархів митрополії, проте, як видається, не існує жодних джерельних підстав стверджувати, що єпископ переймався лише власним збагаченням, закладав і продавав церковні маєтки і, нагромадивши багатство, використав його на підкуп задля здобуття багатшої Луцько-Острозької єпархії⁷⁵.

Наступний (і останній) період життя Кирила Терлецького тісно пов'язаний з Волинню, де він посів уряд Луцької і Острозької єпархії по смерті єпископа Йони Борзобагатого-Красенського (номінаційна грамота на нову єпархію датується 9 травня 1585 р.). Відтак, розпочалася нова епоха в житті та діяльності єпископа. Здебільшого, вона була пов'язана з підготовкою та впровадженням у дійсність унійної ініціативи. Проте не тільки унія була справою життя єпископа. Передовсім Кирило Терлецький виконував архієрейські обов'язки, зміцнював економічне становище нової кафедри. Згадані та інші аспекти його багатогранної діяльності на Волині заслуговують окремого висвітлення.

¹ Иванишев Н. Сведения о начале унии, извлеченные из актов Киевского центрального архива // Русская беседа. – 1858. – Т.3. – Кн.1; те ж, окрема відбитка, видана в: М.: Типограф. А.Семена, 1858. – 61 с. (ми користувалися відбиткою).

² Арх. ЮЗР. – К., 1859. – Ч.1. – Т.1. Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481 – 1596 гг.). – С.ХІ – LXXXVI.

³ Левицкий О. Южно-русские архиереи в XVI-XVII в. // Киевская Старина. – 1882. – Т.I. – С.49-58; його ж. Кирилл Терлецкий, епископ Луцкий и Острожский // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П.Н.Батюшковым. – Вып.8. – Спб., 1885. – С.308-341. Перша публікація відрізняється від другої лише назвою та наявністю невеликої передмови, в якій дослідник чітко сформулював мету його екскурсів в біографістику ієрархів: на підставі свідчень судових актів він прагнув подати “рельєфну картину натури і побуту вищих церковних сановників даної епохи”. Вибір об'єктом уваги Кирила Терлецького не був випадковим, оскільки О.Левицкий був переконаним у тому, що саме в житті луцького і острозького єпископа “найбільш рельєфно вимальовуються типові вади владик тієї пори”. При цьому дослідник застеріг, що він не збирається писати повну біографію єпископа; його також не цікавила його участь у справах унії. Незважаючи на згадані застереження, обмеження дослідження судовими актами зробило своє: нарис вийшов дуже тенденційним.

1884 р. “Київська старовина” опублікувала портрет Кирила Терлецького і коментарі до нього, без підпису. – Див.: Кирилл Терлецкий, епископ луцкий и острожский [Портрет]. К портрету Кирилла Терлецкого // Киевская Старина. – 1884. – № 10. – С.366-369. Текст коментарів досить

схожий з оцінними моментами, характерними для праць О.Левицького. Проте не виключено, що портрет та коментарі підготував М.Петров, автор біографічного нарису про Гедеона Балабана. Зокрема, на це вказує його лист до П.Батюшкова 27.05.1885 р.: "Ці портрети слугують живою вивіскою життя і діяльності оригіналів. ... Цікава і хитрувата напівжидівська фізіономія Терлецького". – Цит. за: Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.). – Луцьк, 2002. – С.396.

⁴ Левицкий О. Кирилл Терлецкий, епископ Луцкий и Острожский. – С.314, 325.

⁵ Там само. – С.338.

⁶ Коялович М. Литовская церковная уния. – Т.1. – Спб, 1859. – С.76, 93, 95.

⁷ Макарий (Булгаков) митроп. История русской церкви. – Кн.5. – М., 1996. – С.306, 349; Кн.6. – М., 1996. – С.159, 160, 650.

⁸ Титов Ф. Кирилл Терлецкий // Богословская энциклопедия / Под. ред. Н.Н.Глубоковского. – Т.Х. – Спб., 1909. – Стб. 401-403.

⁹ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.V. – К.,1994. – С.488-489, 501, 502, 555.

¹⁰ Там само. – Т.VI. – К.,1995. – С.581.

¹¹ Likowski E. Unia Brzeska (1596). – Poznań, 1907. – S.83, 84.

¹² Halecki O. Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – Т.2. – Lublin, 1997. – S.53, 59.

¹³ Великий А.Г., ЧСВВ. З літопису Християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. – Т.IV. – Рим – Львів, 1999.

¹⁴ Сліпий Й., митр. Історія Вселенської церкви на Україні. – Т.IV. – Ч.I. Від Флорентійської до Берестейської унії (1493 – 1596) / Твори патріарха і кардинала Йосифа. – Т. XVIII. – Рим, 1996. – С.201, 231, 232, 300.

¹⁵ Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад Марії Габлевич, під ред. Олега Турія. – Львів, 2000. – С.155, 301.

¹⁶ Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом: генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – М., 2003. – С.213.

¹⁷ Кралюк П. Луцько-Острозький єпископ Кирило Терлецький: питання оцінки діяльності // Історія релігій в Україні. Праці XIII-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2003 року). – Кн.I. – Львів, 2003. – С.303-309. Мусимо констатувати, що, на жаль, автор не пішов далі фактографічної обмеженості статті О.Левицького, якою він скористався без жодних застережень.

¹⁸ Wugostek L. Ryd Dragyw-Sasyw na Węgrzech i Rusi Halickiej. – Krakyw, 1932. – S.51.

¹⁹ Див., напр.: Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI-XVIII століттях: історичні нариси. – Львів, 2004. – С.94.

²⁰ Текст давньоукраїнською мовою та в латиномовній копії XVIII ст. опубліковано: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тескти. – Львів, 2004. – №20. – С.811, 812. Зрозуміло, що факт надання Терла князем Левом є під питанням, як і в більшості випадків з його грамотами. О.Купчинський слушно зазначає, що церква у Терлі зовсім не випадково названа монастирською. З огляду на те, що Терлівський монастир існував одночасно з Лаврівським, можна стверджувати, що обитель у Терлі могла володіти князівськими грамотами, про які пізніше згадувалось у королівських привілеях. – Там само. – С.586.

²¹ Matricularum Regni Poloniae summaria. – Т.IV. – №7186 8484.

²² Ibid. – № 8726.

²³ Останнім у "дрогобицькій" гілці роду був отець Василь Терлецький, який 15.12.1680 р. склав заповіт. – ЦДІАЛ. – Ф.201. – Оп.4в. – Спр.333. – Арк.39-40.

²⁴ Див.: Левицкий О. Вказ. праця. – С.15.

²⁵ Strzetelska-Grynbergowa Z. Staromiejskie. Ziemia i ludność. – Lwów, 1899. – S.241. На її думку, пом'яник походить з XVI ст., писався спочатку кирилицею, зати́м по-руськомому латинськими лі́терами, на́решті – ці́лком польською. До 1817 р. у записах наведено близько 100 імен, першим серед них був ієромонах Казимир. Наприкінці XIX ст. пом'яник вже не зберігався у місцевій церкві, де традиційно правилися служби за Терлецьких. Подальша доля пом'яника невідома.

²⁶ АЗР. – Т.ІІІ. – Примечания. – №48. – С.11. Історики в минулому не сумнівалися, що єпископ Афанасій був рідним дядьком Кирила. – Див., напр.: Макарий, митр. (Булгаков). История русской церкви. – Кн.5. – С.245.

²⁷ Арх.ЮЗР. – Т.І. – Ч.1. – №80. – С.334-337.

²⁸ Там само. – С.335.

²⁹ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Оп.1. – Спр. 297. – С.625-627. Принагідно висловлюю подяку п.І.Смутку за люб'язну підказку даного джерела.

³⁰ Там само. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.9. – С.119-120.

³¹ Акты ЮЗР. – Т.І. – №218. – С.262.

³² Площанский В. Предисловие // Акты ВАК. – Т.ХХІІІ. – С.ЛХІХ. Довідник урядників Руського воєводства віднотує його як військового в Городку біля Львова, але в 1624 і 1631 рр. – Urzędnicy wojewdytwa ruskiego XIV-XVIII wieku. Spisy / Oprac. K.Przyboś. – Kurnik, 1987. – S.109; довідник урядників Белзщини та Холмщини не згадує взагалі. – Urzędnicy wojewdytwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV-XVIII wieku. Spisy / Oprac. H.Gmiterek i R.Szczygieł pod. Red. A.Gąsiorowskiego. – Kurnik, 1992.

³³ Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець ХІІІ ст. – кінець ХХ ст.). – Львів, 1998. – С.157. У позові на о.Теодозія від 6.10.1593 р., поданого від імені митрополита, його названо “відступником зверхності”, оскільки він не отримав дозволу і благословення короля і митрополита. – ЦДІАУЛ. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.348. – С.1413-1414.

³⁴ Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569 – 1648. – Warszawa, 2000. – S.187.

³⁵ Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389 (Литовская метрика). – Оп.1.Книги записей – литовские.– №72,76,80; ІІ.Книги судных дел. А.Литовские. – №278,282. (<http://starbel.narod.ru/metrika/rgada100.htm>).

³⁶ Там само. – Книги записей. – № 73; Книги судных дел. – № 279.

³⁷ Площанский В. Предисловие. – С.ЛХІХ.

³⁸ РГАДА. – Ф. 389 (Литовская метрика). – Оп.1.Книги записей. – 52 (1569-1570). – Л.62.

³⁹ Левицкий О. Вказ. праця. – С.314.

⁴⁰ АСД. – Т.1. – № 76. – С.231, 232.

⁴¹ Акты ВАК. – Т.ХХІІІ. – № 273. – С.314; № 299. – С.347.

⁴² АСД. – Т.1. – № 76. – С.231.

⁴³ Ярош згадується в джерелах, починаючи з 1586 р. – Иванишев Н. Вказ. праця. – С.17.

⁴⁴ ЦДІАУК. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.516. – Арк.14.

⁴⁵ Акты ЮЗР. – Т.І. – №218. – С.263.

⁴⁶ Принаймні, у заповіті від 2.04.1607 р. Кирило тепло згадує брата Яроша, для п'ятьох дочок якого передбачався солідний посаг. – АСД. – Т.1. – №76. – С.232.

⁴⁷ Арх.ЮЗР. – Т.І. – Ч.1. – №80. – С.334-337.

⁴⁸ Левицкий О. Вказ. праця. – С.315.

⁴⁹ Арх.ЮЗР. – Т.І. – Ч.6. – №107. – С.274-276.

⁵⁰ Там само. – №111. – С.280.

⁵¹ Там само. – С.281.

⁵² Там само. – №115. – С.292.

⁵³ Там само. – № 124. – С.317.

- ⁵⁴. Арх.ЮЗР. – Т.І. – Ч.І. – №72. – С.300; Левицкий О. Вказ. праця. – С.315.
- ⁵⁵. Strzetelska-Grynbergowa Z. Staromiejskie. Ziemia i ludność. – №10. – С.218.
- ⁵⁶. Печатка Кирила Терлецького на акті Берестейського собору 1596 р. опублікована і описана: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799. – К., 1972. – С.375, 376. Прикметно, що одне із розгалужень роду у XVIII-XIX ст. – Терлецькі-Савчичі – печатувались лише гербом Сас. – Див.: Materiały genealogiczne, nobilitacje, indygenaty w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Oprac. A.Wajs. – Warszawa, 2001. – S.120.
- ⁵⁷. Площанский В. Предисловие // АВАК. – Т.XXIII. Акты Холмского гродского суда. – Вильна, 1896. – С.LXIX-LXX.
- ⁵⁸. ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Оп.1. – Спр. 297. – С.626.
- ⁵⁹. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S.99.
- ⁶⁰. Незважаючи на те, що дане припущення не підтверджується документально, воно не позбавлене логіки. Так, у другому стольному місті єпархії, м.Турові, князь мав з 1563/1564 р. кільканадцять сіл, які він віддавав у користування православного владики, причому одне село призначалося на утримання церкви в Турові. – Ibid. – S.242.
- ⁶¹. Левицкий О. Вказ. праця. – С.309. Дослідник припускає також, що Кирило отримав “нормальну” для того часу освіту: знав грамоту, в тому числі і польську мову, Литовський статут та інші правові кодекси. Недоліки освіти компенсував пізніше самоосвітою та спілкуванням з добре освіченими людьми.
- ⁶². АЗР. – Т.ІІІ. – №65. – С.188-189. Митр. Макарій уточнив інформацію привілею про попередника Кирила Терлецького на луцькій кафедрі: після Макарія її недовго посідав Йона Прогасович, а за ним – наречений єпископ Андрій Русин. – Макарий, митр. (Булгаков). История русской церкви. – Кн.5. – С.403, прим.385, 398.
- ⁶³. Переконаність митр.Макарія в тому, що Кирила Терлецького “обрав” на кафедру не король (“як це було раніше”), а пани ради, які нібито самі “дали” кандидатів грамоту на єпархію (Макарий, митр. (Булгаков). История русской церкви. – Кн.5. – С.219), не знаходить джерельного підтвердження.
- ⁶⁴. Левицкий О. Вказ. праця. – С.312.
- ⁶⁵. АСД. – Т.6. – №124. – С.285-286.
- ⁶⁶. АЗР. – Т.ІІІ. – №133. – С.273.
- ⁶⁷. АВАК. – Т.3. – №10. – С.14-17.
- ⁶⁸. ОДА. – Т.І. – №104. – С.50.
- ⁶⁹. АЗР. – Т.ІІІ. – №150. – С.293-294.
- ⁷⁰. Там само. – №160. – С.303-304.
- ⁷¹. Там само.
- ⁷². Див.: Сапунов А. Витебская старина. – Т.V. Материалы для истории Полоцкой епархии. – Ч.І. – Витебск, 1888. – № 53. – С.83.
- ⁷³. Мальшевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – Т.ІІ. Приложение II. – К., 1872. – С.99-100.
- ⁷⁴. Наприклад, Б.Гудзяк передає його зміст: – Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад Марії Габлевич, під ред. Олега Турія. – Львів, 2000. – С.176.
- ⁷⁵. Див., напр.: Левицкий О. Вказ. праця. – С.314. Останній раз наголошував на такому трактуванні подій М.Дмитрієв. – Дмитриев М.В. – Вказ. праця. – С.213.

Леонід Тимошенко.

Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар'єри.

У статті зясовується походження шляхетського роду Терлецьких з Перемишльщини, одна з гілок якого переїхала на Пінщину, а також простежується архіпастирська діяльність Кирила Терлецького – єпископа Пінського і Турівського (1576-1585). На підставі широкого кола джерельних матеріалів спростовується ряд історіографічних міфів.

Leonid Tymoshenko.

Bishop Kyrylo Terletskiy – the bloodline and the beginning of the spiritual career.

The article deals with the origin of the Terletskiys gentry clan from the Peremyshl land, one brunch of which moved to Pinshchyna land and the activity of Kyrylo Terletskiy, the bishop of Pinsk and Turiv is traced (1576–1585). On the basis of the original sources the number of histiriographical myths has been refused.